

המלחמה נגד אל-קאעידה:

עיראק כאבן דרך

יורם שוייצר וגאיה שאקי

בחודשים האחרונים מצוטטים דוברים אמריקנים בכירים המציגים תמונה שלפיה המערכה מול אל-קאעידה בעיראק (AQI) נמצאת בשלב מתקדם לקראת סיומה המוצלח בזכות ניהול אפקטיבי של צבא ארצות הברית בשיתוף בני השבט הסוני בעיראק, שזכה לכינוי "התעוררות אנבר". כך הכריז מנהל הסי-איי-אי מייקל היידן על "התבוסה האסטרטגית הקרובה של אל-קאעידה בעיראק", ואילו הנשיא, ג'ורג' ו' בוש ציין בהעריכו את ההתקדמות במלחמה העולמית נגד הטרור (GWOT) כי ההישגים האחרונים בעיראק מנפצים את מיתוס הניצחון הבלתי נמנע של אל-קאעידה (AQ – Al-Qaeda Central), והוסיף: "הבסת אל-קאעידה בעיראק תוכיח לעולם כי אל-קאעידה הוא הסוס החלש".¹ יצוין כי דווקא גנרל פטראוס, האמון על ניהול המערכה, נקט עמדה זהירה יותר, וציין כי עדיין לא תמה הדרך להכרעת אל-קאעידה.²

ואולם שורת הכישלונות של אל-קאעידה העיראקי במדינה זו לא בהכרח מעידים על תוצאות המערכה הכוללת המתנהלת נגד הג'האד העולמי בכלל ונגד אל-קאעידה (AQ) בפרט, שכן אלה אינן חד-משמעיות כלל וכלל. הדבר נובע מההפרזה בהצגת הקשר ההדוק בין ההישגים בשתי הזירות האלה: ההישגים המשמעותיים במלחמה נגד אל-קאעידה בעיראק עם ההישגים במלחמה נגד אל-קאעידה. ראוי להזכיר כי המלחמה הכוללת נגד אל-קאעידה ושותפיו לדרך חורגת מגבולות עיראק, והשאלה המרכזית היא אם הכישלונות המצטברים של אל-קאעידה בעיראק משפיעים על עצמת הארגון ושותפיו, ואם כן, עד כמה.

יורם שוייצר, חוקר בכיר ומנהל פרויקט הטרור ולוחמה בעצמות נמוכה, המכון למחקרי ביטחון לאומי
גאיה שאקי, תלמידה לתואר שני בתכנית ללימודי ביטחון של אוניברסיטת ג'ורג'טאון, ומתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל-אביב.

בחינה מעמיקה של מקום המערכה בעיראק בתכנית האסטרטגית של אל-קאעידה עשויה לשפוך אור על משקלו של ההישג של ארצות הברית ובעלות בריתה בעיראק הן בנוגע לאל-קאעידה בעיראק והן בנוגע למצבו של ארגון אל-קאעידה (AQIC)³ וכן על השאלה אם אכן ניצחון במלחמה נגד אל-קאעידה בעיראק הוא קו פרשת מים במלחמה הגדולה יותר נגד הג'האד העולמי או שהוא רק עוד צעד אחד, חשוב בפני עצמו, במה שצפוי להיות מאמץ ארוך ומתמשך להתמודדות עם אתגרי הטרור העולמי שהג'האד העולמי מציב בפני המערב ובעלי בריתו בעולם המוסלמי.

במאמר זה אנו מנתחים את מאזן הרווח וההפסד האסטרטגי הכולל של אל-קאעידה במערכה שהשתתף בה בעיראק בחמש השנים האחרונות, וטוענים כי מרבית הישגיו של אל-קאעידה ימשיכו להיזקק לזכותו גם אם ינחל לבסוף תבוסה גורפת במדינה זו, שכן אמנם מנהיגי הארגון, הפועלים מזירת אפגניסטן-פקיסטן, העניקו חשיבות רבה למערכה בעיראק, אולם הם לא השקיעו את מרב משאביהם במערכה זו. בו בזמן הם המשיכו בבניית התשתית ובבניין הכוח של הארגון באזור שהם שוהים ופועלים בו. כך צפוי שתשתית הארגון בגבול אפגניסטן-פקיסטן בצוותא עם "בוגרי עיראק" יהוו בעתיד את הבסיס לפעילות הטרור שהם מתכננים.

הישגים וכישלונות של אל-קאעידה בעיראק

הטענות בדבר ירידת כוחו של אל-קאעידה בעיראק החלו להישמע כבר בעקבות הסימנים הראשונים לדעיכה בפופולריות שלו בקרב האוכלוסייה המקומית והציבור המוסלמי הרחב גם יחד. אלה באו לבסוף לידי ביטוי מעשי במרידות של האוכלוסייה השבטית הסונית בעיראק נגד הברוטליות שהפגינו אנשי אל-קאעידה בפיגועי הראווה חסרי ההבחנה שביצעו שם בשתלטנותם ובניסיונם לכפות את אורח החיים הנוקשה שלהם על האוכלוסייה המקומית באזורים שבהם פעלו. אם לשפוט על פי המטרות האסטרטגיות של אל-קאעידה בעיראק, אפשר לקבוע כי הארגון נחל בעיראק גם הישגים ניכרים לצד כשלונותיו. מצד אחד כמה ממטרותיו ארוכות הטווח במדינה זו כבר הושגו ויישארו חלק מהמורשת של אל-קאעידה והג'האד העולמי, ומצד אחר פגעו הפסדיו פגיעה של ממש ביכולות גורמי הג'האד המקומי ובתיקוף יומרותיו הכלל-אסלאמיות – ביסוס ח'ליפות בארץ מוסלמית מרכזית בלב הלבנט. עם זאת, בסופו של דבר תהיה השפעתה הכוללת של פגיעה זו על אסטרטגיית המאבק של הארגון תלויה ביכולתו של המערב לנצלה ולבסס את הישגיו נגד אל-קאעידה גם במקומות אחרים, ובעיקר בזירה האפגנית-פקיסטנית.

אל-קאעידה רואה במאבק שלו מלחמה מתמשכת, שכל צעד להשגת מטרותיו נבנה בה בהדרגה וסולל את הדרך למהלכים העתידיים לבוא אחריו. לתפיסתו, מאבק זה צפוי להימשך דורות. פלישת הכוחות האמריקניים לעיראק הייתה עבור הארגון חלון הזדמנויות, וזה נוצל בהצלחה זמן ממושך. הכישלונות האחרונים שנחל הארגון בעיראק – לתפיסתו – מיוחסים לשינויים טקטיים ולא לתבוסה פרמנטית. העיקרון של הסתגלות זמנית לנסיבות משתנות הוא לחם חוקו ומבוסס על פרשנות הקוראן וההיסטוריה של מאבקי המוסלמים ביריביהם. כזכור, בריחתו של מחמד מפני אויביו בעיר מכה, שהתחילה את ההג'רה, נחשבת תחילת נתיב הניצחון של האסלאם, ולפיכך התלאות הנוכחיות של אל-קאעידה בעיראק לא בהכרח פוגעות במורל הארגון או במחויבותו למטרותיו ארוכות הטווח של ג'האד פרמנטי. זה על-פי תפישתו נע קדימה לקראת ניצחון מובטח באמצעות מלחמה מתמשכת נגד הצלבנים המערבים ונגד משתפי הפעולה מקרב המשטרים המוסלמיים ה"כופרים".

אם כן, ההתערבות של כוחות צבאיים מערביים בעיראק העניקה לארגון הזדמנות מצוינת להילחם ב"אויב הרחוק" במגרש ביתי ולהחיות את רוח ההתנגדות ההרואית כמו שהופגנה בשנות השמונים נגד "הכובש הסובייטי", באפגניסטן, שבאמצעותה הגנו המוג'הדין על האדמה המוסלמית מפני פלישת מעצמת-העל. הנרטיב שהתפתח סביב המאבק הג'האדיסטי בעיראק סייע לארגון לגייס מתנדבים מוסלמים חדשים לטובת מלחמה נגד האויב הכופר, "המטמא" את האדמה האסלאמית עתיקת היומין, וסייע בידיו להכתים את המוניטין של ארצות הברית ולהזין רגשות אנטי-מערביים בכלל ואנטי-אמריקניים בפרט בקרב הציבור המוסלמי (ובקרב ציבור רחב שאינו מוסלמי אשר הסתייג מהמלחמה בעיראק).

הלחימה בעיראק סייעה לארגון בהפצת הנרטיב שהנהגתו שוקדת להנחיל לציבור תומכיו. במשך חמש שנות הלחימה בעיראק צברה מערכת התעמולה המשוכללת של אל-קאעידה שפע של חומר גלם לקמפיין התקשורתי שלו וללחמה הפסיכולוגית הענפה שהוא מנהל. החומרים המצולמים תורגמו למוצרי מדיה שונים, ובעיקר לתמונות ולקטעי וידאו המנציחים את פעילות הטרור והגרילה נגד הזרים. באמצעותם השכיל אל-קאעידה לגבש את הנרטיב של המלחמה ההרואית

ההתערבות של כוחות צבאיים מערביים בעיראק העניקה לארגון הזדמנות מצוינת להילחם ב"אויב הרחוק" במגרש ביתי ולהחיות את רוח ההתנגדות ההרואית

של לוחמי הג'האד, הנכונים להקריב את עצמם ללא היסוס בדרך האל כדי להגן על כבודו ועל כבוד האומה (ummah) הנתונים למתקפה מתוכננת מראש מצד המערב. בקלטות שהפיקו אנשי אל-קאעידה נחשפת הברוטליות של היריב המערבי, הפוגע ללא הבחנה במוסלמים חפים מפשע, ובתוך כך פולש לאדמותיהם, ובו בזמן הן

הציגו לראווה את פגיעותם של הכוחות הפולשים אשר ספגו מהלומות אנושות חוזרות ונשנות מידי לוחמי הג'האד בעיראק. אין ספק כי חומר הגלם המצולם, האדיר בממדיו, שהופק בעיראק והופץ בעיקר באמצעות אתרי הארגון ותומכיו באינטרנט הוא אחד ההישגים הבולטים ארוכי הטווח של הארגון בעיראק, והוא משתמש וישתמש בו שימוש מתמשך כדי למקסם את האפקט שלו ולמנף את המשך מאבקו.

גם מניעתה של "הח'ליפות האסלאמית בעיראק" בכוח והחלשת בסיס הכוח של אל-קאעידה בעיראק אינן צפויות למנוע את מגמת הרדיקליזציה של חלקים מסוימים בציבור המוסלמי אשר הסתייג מפעילות הקואליציה בעיראק בראשות ארצות הברית. סיכוייה של ארצות הברית לשקם את המוניטין הפגוע שלה ברחבי העולם המוסלמי בעתיד קרוב אינם גבוהים, וסביר להניח כי הרושם שהותירה ההתקוממות בעיראק באמצעות לחמת טרור וגרילה ילובה במערכת התעמולה של אל-קאעידה ותומכיו בג'האד העולמי כדי שייחרת בזיכרון הג'האדיסטי הקולקטיבי כדי להותיר את קסמו עליהם לדורות הבאים.

הפלישה לעיראק נתנה לאל-קאעידה הזדמנות לשקם את המוניטין שלו ואת תשתיתו המבצעית, שנפגעו בעקבות פלישת כוחות הקואליציה לאפגניסטן בשלהי 2001, לאחר שמתקפת הקואליציה באפגניסטן אשר הנחילה כזכור לאל-קאעידה ולפטרוניו מהטאליבאן הפסד קשה ומהיר ששלל מהם את בסיסיהם המבצעיים ואת בסיס חסותם.

מלבד היותה של עיראק מוקד משיכה עבור צעירים מוסלמים מרחבי העולם לניהול ג'האד אקטיבי, היא גם הסיטה את תשומת הלב ואת משאבי הלחימה של הקואליציה נגד הטרור, אשר הטילה את כובד משקלה למטרה זו, לזירת לחימה חדשה במזרח התיכון וביזרה את כוחותיה. עובדה זו העניקה להנהגת אל-קאעידה הזדמנות לטפח, בחסות הלחימה בעיראק, את בסיסיו המבצעיים באזורי הגבול בין פקיסטן לאפגניסטן, שם הסתתרו ופעלו מנהיגי אל-קאעידה. מן הבחינה המבצעית, הייתה הזירה העיראקית פלטפורמה חשובה עבור אל-קאעידה לאימון ולהכנת מתגייסים חדשים. הגמישות המאפיינת את דרך הפעולה של אל-קאעידה מתווה מאפשרת למאומנים באל-קאעידה בעיראק להתפזר ולעבור ליעדים אחרים אם המצב בעיראק נעשה בלתי אפשרי.

עם זאת, למרות ההצלחה הזמנית שזכה לה אל-קאעידה בעיראק ולמרות הישגיו, כשל הארגון בהשגת כמה מטרות יומרניות אשר קיווה להשיג. השלטון במדינה עבר בשלב זה לידי הרוב השיעי, על חשבון ההגמוניה הסונית. ניסיונו של אל-קאעידה לקעקע את הקמת המשטר השיעי החדש נכשל, וכך גם יומרתו לסלק מעיראק – באמצעות מאבק צבאי – את הכוחות האמריקניים. הצהרתו של זוואהירי, סגנו של בן לאדן והדובר הראשי של אל-קאעידה בשנים האחרונות,

כי מטרת אל-קאעידה היא "למנוע את התכניות האמריקניות והאיראניות (ככל ששיתוף פעולה זה נשמע מוזר) במדינה"⁴ מעידה כי מטרות הארגון לא הושגו, גם אם בסופו של דבר האמריקאים יסיגו חלק ניכר מכוחותיהם. אל-קאעידה בעיראק, ובוודאי כאשר פעל בפקודו של אבו מצעב אל זרקאוו, ניסה ללבות את השסעים האתניים הפנימיים במדינה ולהזין את האלימות הבין-עדתית. פעילות זו העמיקה אמנם את אי-יציבות השלטון במדינה והקשתה מאוד את פעילות כוחות הקואליציה. היא עוררה פעמים רבות תגובות קשות מצד כוחות הקואליציה נגד האוכלוסייה המקומית, לעתים תוך כדי פגיעה גדולה באזרחים לא מעורבים, וגרמה ניכור בינם ובין המקומיים. על אף שאל-קאעידה בעיראק הצליח להקשות את פעילות הכוחות הצבאיים וגורמי הסיוע והשיקום המערביים בעיראק, הופנתה בסופו של דבר אותה אסטרטגיית פעולה ממש כחרב פיפיות נגד הארגון עצמו. פעילותו האלימה במיוחד, הרג ההמונים חסר ההבחנה שביצע וניסיונו לכפות את תפיסת עולמו הדתית על האוכלוסייה המקומית קוממו אותה נגדו.⁵ ניסיונו של אל-קאעידה להשתלט על המרידה בעיראק ולבסס במדינה ח'ליפות אסלאמית, שהוגדר בפי דוברים אמריקנים "שגיאה אסטרטגית", לא צלח.⁶

איום הטרור הנוכחי

אף שמנהיגי אל-קאעידה הקדישו תשומת לב רבה למאבק בעיראק בהתאם להבנתם את ההזדמנות שנקרתה בפניהם בשל מקומה הסמלי בלב הלבנט הערבי, נוכחותם המסיבית של הכוחות הזרים והוואקום השלטוני והביטחוני, שאפשר להם חופש פעולה רחב יחסית, הם לא התפתו לשגר לשם רבים ממפקדיהם ומאנשיהם. הם הסתפקו בהכוונה מרחוק ובהנעת מתנדבים חדשים לעיראק

בלי להשקיע את נכסיהם או את התשתית האנושית האיכותית אותה שמרו בזירת פעילותם המרכזית בגבול פקיסטן-אפגניסטן. ההנהגה המרכזית של הארגון פועלת בעיקר באזור FATA (Federally Administrated Tribal Areas).

התשתית המבצעית הלוחמת של הארגון באזור זה שוקמה ונערכה מחדש לאחר המכות הקשות שספגה, בעיקר בשנים 2001–2003. מלבד זה, נמשכה פעילותו של מנגנון מבצעי החוץ של הארגון, אשר הוא האחראי

המרכזי להוצאתם לפועל של פיגועי הראווה הרצחניים, שהעניקו לארגון את דימוי העצמה שלו ברחבי העולם. כך בד בבד עם סיוע לפעילות הארגון בעיראק ועם ביסוס תשתיתו באזורי הגבול בין פקיסטן לאפגניסטן המשיך אל-קאעידה לבצע

המכות שספג אל-קאעידה, בעיקר בשלוחה העיראקית, לא השפיעו באופן מכריע על איום הטרור שהארגון מציב בפני המערב ובעלי בריתו במדינות הערביות

פיגועי התאבדות בטורקיה ב־2003 ובלונדון ב־2005, וניסה לבצע מערכת טרור אווירית בלונדון ב־2006 (ונכשל בכך).

פעילות זו הוכיחה כי המכות שספג אל־קאעידה בשלוחות שונות שלו במדינות ערביות, ובעיקר בשלוחה העיראקית, לא השפיעו באופן מכריע על איום הטרור שהארגון מציב בפני המערב ובעלי בריתו במדינות הערביות. עדיין אל־קאעידה מסוגל להוציא פיגועים רבי־נפגעים מן הכוח לפועל, לאמן לוחמים חדשים באזור השבטי בגבול האפגני־פקיסטני ולתמוך בפעילות הטרור והגרילה של הרשתות הקשורות עמו.

גם אם יאבד אל־קאעידה בעיראק לחלוטין את בסיס כוחו במדינה זו, הוא מסוגל כעת לפרוס ביעילות את הלוחמים החדשים שפעלו בעיראק. "בוגרי עיראק" עלולים להתפזר למסלולים המוכרים, שהיינו עדים להם בתום המלחמה באפגניסטן בשנים 1979–1989.⁷ יש שישבו לארצות מוצאם ויצטרפו לארגוני הטרור הפונדמנטליסטיים המקומיים, יש שיקימו תאי טרור אד־הוק ויבצעו פעולות עצמאיות על פי ההעדפות של הג'האד הגלובלי. יש שצפויים לעבור לאפגניסטן ולפקיסטן, שם יצטרפו לאל־קאעידה, כשהמובחרים שבהם יסופחו – לאחר סינון קפדני – למנגנון מבצעי חוץ־לארץ של הארגון, כדי לבצע התקפות ראוות במערב. חלקם עשויים למצוא בהדרגה את דרכם לזירות ג'האד אחרות, והנותרים יישארו קרוב לוודאי בעיראק כדי להמשיך לפעול במדינה זו למען ערעור השלטון השיעי ולשם פגיעה בזרים שימשיכו לשהות בתחומה.

מה משמעותו של ניצחון או הפסד בעיראק?

למרות ההישגים במערכה נגד הטרור והגרילה של אל־קאעידה בעיראק, שחשיבותם אינה מוטלת בספק בכל הקשור למניעת תנופה ותחושת הצלחה ב"מחנה

ההתנגדות האסלאמי", יש לבחון בפיכחון ובראליזם את מידת האפקטיביות שלהם במערכה הכוללת נגד הארגון ושותפיו. בחינת מקומה של הזירה העיראקית במכלול המטרות ואסטרטגיית המאבק של אל־קאעידה עשויה להבהיר כיצד תחושת הניצחון של המערב על הארגון בעיראק לא בהכרח משקפת תחושה של תבוסה בקרב אנשי הג'האד הגלובלי; אלה רואים במערכה בעיראק רק קרב אחד מני רבים, ומצביעים על כך שהמאבק רק נדחה

תחושת הניצחון של המערב על הארגון בעיראק לא בהכרח משקפת תחושה של תבוסה בקרב אנשי הג'האד הגלובלי

והוא יועתק לזירות אחרות. התבוסות הנוכחיות אינן משפיעות על הפוטנציאל המבצעי של "בוגרי עיראק" שרכשו ניסיון קרבי ומיומנות בלחימת טרור וגרילה שילכו עמם בהמשך דרכם או על הנחישות להמשיך הלחימה מצד המנהיגות המרכזית של הארגון.

גם השיפור במצב הביטחון בעיראק עלול להתגלות כנזיל והפיק, ועדיין נראה כי לכוחות המזוהים עם אל-קאעידה יש יכולת להנחית גם שם מכות קשות על יריביהם, ובכללם אלה המערביים, בעיראק. במקרה של התפרצות גל חדש של אלימות עדתית אל-קאעידה עלול לנצל את המצב, כמו שעשה בעבר. עיראק שיעית המקפחת את המיעוט הסוני תמשיך להיות מטרה עבור פלגים סוניים, וקרוב לוודאי שאל-קאעידה ישתף פעולה עם גורמים מקומיים לא מרוצים, ובכללם כאלה שהפנו לו עורף בתקופה האחרונה. לכן האתגר המרכזי בלחימת הקואליציה המערבית בעיראק הייתה ונותרה להמשיך ולהכות באנשי אל-קאעידה ושותפיו בעיראק כדי למנוע את התבססותו מחדש של הארגון במדינה ואת שיקום יכולותיו באמצעות פעיליו והתאים שנותרו פעילים באזורים שונים במדינה.

ייתכן שעדיין מוקדם להספיד את פעילות הארגון בעיראק או להפריז בהשלכות תבוסתו במדינה זו. בין אם יוכל אל-קאעידה לשקם את יכולת פעולתו שם ובין אם תועתק מרבית פעילותו משם למקום אחר, לא יהיה בכך כדי לערער את כושר עמידותו במוקד פעילותו הנוכחית באפגניסטן ובפקיסטן.⁸

הערות

1. "הנשיא בוש דן במלחמה העולמית בטרור", 19 במרץ, 2008. (להלן: המלחמה העולמית בטרור) <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2008/03/print/20080319-2.html>.
2. Nordland, Rod, "Avoiding the V world", *Newsweek*, 21 August 2008.
3. הכוח הג'האדי בעיראק זכה לכינוי "אל-קאעידה בעיראק", רק לאחר הצטרפותו הרשמית של מנהיגו אל-זרקאווי לארגונו של בן-לאדן ב-2005. כיום רשת הג'האד העיראקית נחשבת לאחד הסניפים האזוריים של אל-קאעידה.
4. "שאלות ותשובות נבחרות מאת ד"ר איימן אל-זוואהירי – חלק 1", אגודת NEFA, 17 באפריל 2008.
5. מ' וואר, "עיתונים מספקים הצצה אל תוך אל-קאעידה בעיראק", סיאן-אן, 11 ביוני 2008.
6. מייקל היידן, מתוך: *Al-Qaeda Contained*. Jane's Terrorism and Insurgency Center, 4.8.2008. www.janes.com
7. יורם שוייצר, "טרור מזרח תיכוני: 'בוגרי אפגניסטן'", בתוך: שלמה ברום ויפתח שפיר, **המאזן הצבאי במזרח התיכון 1999–2000**, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, תל-אביב, 2000, עמ' 121–133.
8. ראו: המלחמה העולמית בטרור.